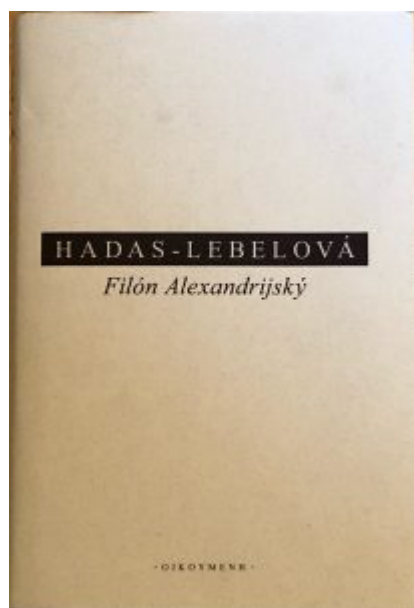


Filón Alexandrijský medzi Jeruzalemom a Athénami

František Škvrnda

Škvrnda, F.: Filón Alexandrijský medzi Jeruzalemom a Athénami. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 1.



Mireille Hadas-Lebelová: *Filón Alexandrijský*. Praha: OIKOYMENH 2019. 265 s.

Kniha významnej francúzskej historičky Mireille Hadas-Lebelovej (1940*) *Filón Alexandrijský. Mysliteľ v židovskej diaspoře* sa zaoberá životom a dielom mimoriadne významného predstaviteľa starovekej židovskej filozofie Filóna Alexandrijského (20 pred n. l. – 45 n. l.). Filón predstavuje z hľadiska dejín filozofie a náboženstva jednu z prvých postáv eklektickej filozofickej tradície. Starozákonná múdrosť a silný príklon k pythagoreizmu, platonizmu a stoicizmu sa vo Filónovom myslení vzájomne prelínajú cez sieť alegorických výkladov, ktoré z Biblie urobili zdroj skrytých, nadčasových právd antických gréckych filozofov a ich teórií.

Uvedená publikácia čitateľa uvádza do sveta ptolemaiovskej Alexandrie ako uzla Východného Stredomoria v období 1. storočia n. l. Obsah je rozvrhnutý do deviatich kapitol a čitateľovi ponúka synoptický prierez nielen celým Filónovým dielom, ale predovšetkým dobou, v ktorej pôsobil, a ktorá, naopak, pôsobila na neho a formovala celkový ráz jeho myslenia. Stretáva sa tu nielen grécka filozofia a židovská múdrosť, ale aj rímska politická kultúra, ktorá ovplyvnila Filónov život a tvorila tiež neoddeliteľnú súčasť starovekých židovských dejín.

Prvá kapitola predstavuje čitateľovi starovekú Alexandriu ako „megalopolis“, obrovské mesto, ktoré tvorilo centrum kultúrneho a ekonomického života celého stredozemného regiónu. Od geografických podmienok, ideálnych k založeniu obchodného uzla, spájajúceho Afriku, Arábiu, Áziu a Európu, až po architektonický opis mesta autorka pred nami reflektuje najbohatšie a najvýznamnejšie kultúrne centrum starovekého sveta. Cez stavbu veľkého majáku, opis knižníc, chrámov, gymnázií a palácov až po etnické rozloženie obyvateľstva Hadas-Lebelová plasticky rekonštruje život starovekej

Alexandrie v dobe, kedy bola na svojom vrchole. Špecifický priestor venuje najmä osudu židovskej diaspóry v Alexandrii. Čitateľ sa dozvie mnoho zaujímavých historických detailov, ako napr. to, že židovské obyvateľstvo mohlo v Alexandrii tvoriť v 1. storočí n. l. až 300 000 obyvateľov (s. 28).

V druhej kapitole autorka stopuje a opisuje pôvod Filóna Alexandrijského, ktorý pochádzal z významného rodu helenizovaných Židov s politickými privilégiami. Filón sa osobne zúčastnil diplomatickej misie k cisárovi Caligulovi v roku 37 n. l. (s. 37). V jeho osobe sa stretáva dialóg dvoch kultúr, gréckej a židovskej. Filón vníma tieto kultúry ako „matku“ a „otca“. Matkou je pre neho Jeruzalém so svojimi posvätnými zákonmi a tradíciami, otcom vychovávateľom je pre neho grécka kultúra a jej filozofia a metafyzika. Autorka uvádza zaujímavé Filónove myšlienky, ktoré sa neskôr stanú rozšírenými v kresťanskom svete a ktoré tak trochu prispeli k limitovanej tolerancii Židov a ich kultúry: inštitúcie rôznych národov sú vždy náhodilé a majú len obmedzenú platnosť, avšak zákony Mojžiša platia pre celé ľudstvo. Jednou z takých praktík je šabatový odpočinok, antickému svetu celkom cudzí (s. 56). Podľa Filóna je židovstvo (*iudaismos*) definované spôsobom života vychádzajúceho z rituálov a príkazov Svätého písma – Židia by podľa neho mali prijať kohokoľvek, kto spoznal pravdu a začal uctievať jediného a pravého Boha; mali by ho prijať nielen ako priateľa a príbuzného, ale tak, ako prijímajú seba samého (s. 56 – 58). Byť Židom v Alexandrii vo Filónovej dobe tak charakterizuje kozmopolitizmus a snaha viesť dialóg s okolitými, nežidovskými národmi. Filónovým zámerom mohlo byť vyvolanie dojmu, že Židia a ich náboženstvo predstavujú rovnocennú kultúru s Grékmi, Macedóncami, Rimanmi, Egypťanmi a vôbec so všetkými metafyzickými systémami.

Tretiu kapitolu autorka venuje otázke Filónovho vzdelania, ktorá je z hľadiska jeho zachovaného diela mimoriadne dôležitá. Filónovi sa dostalo dobré klasické vzdelanie (*enkyklia paideia*) a z jeho spisov je zjavné, že grécku filozofiu poznal veľmi podrobne, zatiaľ čo v znalostiach hebrejskej múdrosti mal značne obmedzené teoretické vedomosti a vychádzal skôr z praxe diaspóry v Alexandrii ako z dôkladného poznania židovskej posvätnej literatúry. Hadas-Lebelová upozorňuje na skutočnosť, že Filón pravdepodobne vôbec nevedel hebrejsky a vo svojich textoch vychádzal výlučne zo Septuaginty, gréckeho prekladu piatich kníh Tóry (s. 71 – 75). Filónove texty tak boli určené obdivovateľom a stúpencom gréckej filozofie a reflektovali fenomén náboženského *iudaismu* cez filozofickú terminológiu platonizmu a stoicizmu. Filón sa snažil dokazovať, že najväčší grécki filozofi – od Pytagora a Hérakleita, cez Sókrata, Platóna a Zenona z Kítia – rozvíjali Mojžišovo učenie podľa knihy Genesis. Tieto Filónove myšlienky budú tvoriť základ ranej kresťanskej apologetiky, ktorá označila grécku filozofiu za „krádež“ starobylej židovskej múdrosti (s. 79). V tomto vzťahu gréckej filozofie k Mojžišovi sa črtá tiež budúca predstava o filozofii ako *ancilla theologiae*, slúžiť len na dokazovanie zjavenej, vyššej pravdy.

Štvrtá kapitola opisuje politický život v Alexandrii v období rímskej nadvlády. Z Filónových spisov je zrejmé, že sa v politike snažil uplatňovať nielen zásady svojich predkov, ale aj ideály platónskej filozofie, ktorá kritizuje tyranu a vládu nevzdelanej masy. Ako autorka uvádza v piatej kapitole, Filón považoval za cestu k spoločenskému poriadku a dobre prežitému životu praktické zásady *iudaismu*, ktoré sa pre neho spájali predovšetkým s rituálnou obriezku, špecifickými stravovacími návykmi, dodržiavaním Šabatu, ďalej so sviatkami Pesach, Šavuot, Sukot, Hieroméni a Jom Kipur (s. 106 – 128). Filón sa pri opise týchto sviatkov zámerne vyhýbal všetkému, čo by mohlo vyznieť nacionalisticky a partikularisticky – židovské sviatky chápe univerzalisticky a miesto židovského národa a etnika v spoločnosti iných národov a etník definuje nasledovným prirovnaním: „tak, ako sa má kňaz ku svojej obci, tak sa má židovský ľud k celému svetu“. Jeho úlohou je „konať modlitby za celé ľudstvo za jeho odvrátenie od zlého a účasť na dobrom“ (s. 131).

V šiestej kapitole sa autorka venuje Filónovmu dielu a exegetickej metóde, ktorú vo svojich spisoch Filón využíval. Celkovo sa zachovalo až dvadsaťsedem jeho spisov (s. 133 – 136), ktoré interpretujú starozákonnú tematiku špecifickou, alegorickou metódou. Túto metódu prebral Filón z gréckej

kultúry, ktorá ju stáročia využívala na problematické výklady archaickej epiky, predovšetkým Homéra a básnikov. Alegória pôvodne znamenala „hovoriť niečo iné“ (*alla agoreuein*) než to, čo je v texte explicitne napísané. Služila ako nástroj na vysvetlenie nadprirodzených fenoménov alebo zjavných protirečení, ktoré sa vyskytovali v inšpirovaných textoch. Z hľadiska rozsahu celej publikácie tvorí šiesta kapitola Hadas-Lebelovej knihy najdlhšiu a tiež najzaujímavejšiu časť. Popisuje Filónove alegorizácie príbehu o stvorení sveta, o Adamovi a Eve, o Kainovi a Ábelovi, o Noem, o Jozefovi, o Abrahámovi, o Mojžišovi atď. Cez grécku filozofickú terminológiu a myšlienkové koncepcie bol Filón schopný vysvetliť všetky významné udalosti v životoch starých prorokov a ľudí. Ide o mimoriadne prepracované a hlboké úvahy, ktoré nemožno bagatelizovať ako naivné pokusy nasilu spojiť dve rozdielne myšlienkové tradície. Z Filónovej filozofie na nás dýcha majstrovstvo alexandrijskej vzdelanosti a duch doby, v ktorej klasický starovek siahla od Héraklových stĺpov pri Gibraltári až k iránskej náhornej plošine a Aralskému moru.

V siedmej kapitole sa Hadas-Lebelová zamerala na grécku filozofiu, ktorá stojí v pozadí Filónových alegorických interpretácií. Do popredia vystupuje najmä pytagorovská mystika čísiel, Platónova náuka o ideách a neustále zdôrazňovanie monoteistických črt gréckej, najmä stoickej filozofie. Filóna už v staroveku považovali za pytagorovca, platonika a stoika (s. 186 – 192). V ôsmej kapitole autorka rekapituluje základné prvky Filónovej náuky, z ktorých nás zaujal výklad Filónovej politickej teórie. Podľa autorky bol Filón prívržencom demokracie a pridržiaval sa Platónovej teórie o demokracii. Takáto evaluácia Filónovho myslenia sa nám zdá byť problematická, pretože Platón tradične vystupuje ako neoblomný kritik demokracie. Hadas-Lebelová rieši toto protirečenie tak, že Platónovu kritiku demokracie stotožní s kritikou tyranie, do ktorej podľa Platóna nevyhnutne vyústi každá demokracia. Autorka sa pritom zamerala na Platónovu ironickú chválu demokracie ako najslobodnejšej ústavy. Filónov ústretový postoj k demokracii sa pokúša zdôvodniť v pragmatisticko-realistickej duchu. Filón ako príslušník minority musel hlásať tolerantné politické názory, aby dosiahol u grécko-rímskych vládcov v Alexandrii svoje ciele.

Posledná, deviata kapitola, popisuje osud Filónovho diela v tradícii kresťanského myslenia. V dielach popredných cirkevných otcov identifikuje rozsiahle výpožičky z Filóna, ku ktorým sa tí nie vždy explicitne hlásili. Filón mohol mať blízko k prvým kresťanom v Egypte, ku kresťanskej gnóze a gnosticizmu a tiež k alexandrijskej cirkvi. Klement Alexandrijský aj Origenés poznali Filóna, citovali jeho diela a inšpirovali sa ním, hlavne jeho úvahami o Mojžišovi. Filónov odkaz výrazne vplýval aj na milánskeho biskupa a učiteľa Aurelia Augustína a tiež na sv. Ambróza, ktorý si vyslúžil prezývku „latinský Filón“ (s. 240). Na záver autorka vyslovuje otázku, či by západná teológia tak intenzívne využívala grécku filozofiu nebyť Filónovho diela a myšlienok. Filón Alexandrijský tak pred nami vyvstáva ako jeden zo starých otcov klasického starovekého kresťanstva, ktorý ako prvý autor v dejinách odhalil vnútornú previazanosť a príbuznosť grécko-rímskeho a židovského myslenia.

Filón Alexandrijský predstavuje informatívny a najmä interdisciplinárne zameraný príspevok k zložitej a doposiaľ stále málo prebádanej oblasti počiatkov kresťanskej filozofie. Tým, že autorka kombinuje dejiny filozofie s politickými a náboženskými dejinami, vytvára koherentný a komplexný významový útvar na relatívne krátkom priestore (celkovo publikácia nepresahuje 250 strán). Kniha je svojou dobre rozvrhnutou štruktúrou a argumentáciou vhodná aj pre laického čitateľa alebo študenta ako úvod do skúmanej problematiky, no zároveň je vhodná aj pre odborníkov, ktorí potrebujú konzultovať partikulárne témy a problémy z dejín filozofie, náboženstva a politickej histórie macedónskych kráľovstiev a Ríma. Kniha Hadas-Lebelovej je mimoriadne pútavým dielom z oblasti historiografie filozofie, ktoré drží pozornosť čitateľa až do poslednej strany.

Mgr. František Škvrnda PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

85235 Bratislava

e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk